

УДК 008: [021 + 930.25 + 069]

О.М. Рибачок

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

З'ясовуються поняття «документальна спадщина», «унікальна документальна спадщина» в контексті терміносистеми «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», їхня спільність і відмінність, що має значення у практичній діяльності архівів, бібліотек, музеїв. Ці терміни застосовуються в різних галузях гуманітарного знання та у професійній діяльності архівів, бібліотек та музеїв. Розглянуто зміст цих понять, що використовуються у міжнародному праві та українському законодавстві, стверджується, що вони не є однозначними і потребують спеціального уточнення в таких науках, як документознавство, архівознавство, книгознавство, під час підготовки Державного реєстру національного культурного надбання.

Ключові слова: документальна спадщина, унікальна документальна спадщина, культурні цінності, культурна спадщина.

О.Н. Рыбачок

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Выясняются понятия «документальное наследие», «уникальное документальное наследие» в контексте терминисистемы «культура», «культурное наследие» и «культурные ценности», их сходство и различие, что имеет значение в практической деятельности архивов, библиотек, музеев. Эти термины используются в различных областях гуманитарного знания и профессиональной деятельности архивов, библиотек и музеев. Рассмотрено содержание этих понятий, употребляемых в международном праве и украинском законодательстве, утверждается, что они не являются однозначными, требуют специального уточнения в таких науках, как архивоведение, книговедение, документоведение, культурология, а также при подготовке Государственного реестра национального культурного наследия.

Ключевые слова: документальное наследие, уникальное документальное наследие, культурные ценности, культурное наследие.

Oleh Rybachok

DOCUMENTAL HERITAGE AS A CONSTITUENT OF CULTURAL VALUES AND CULTURAL HERITAGE

In the article the author explains the notions «documental heritage» and «unique documental heritage» as its part in the context of a term system «culture», «cultural heritage» and «cultural values», as well as their commonness and discrepancy, which is important in the practical activity of archives, libraries and museums. These terms are used in different areas of humanitarian knowledge and professional activity of archives, libraries and museums. The article also covers the meanings of these terms, which are in use in the International law and Ukrainian legislation. It is stated that they are not monosemantic, as they require further specification in such fields of science as Documental Studies, Archival Studies, Book Studies, and during the composition of the State Register of National Cultural Heritage.

Key words: documental heritage, unique documental heritage, cultural values, cultural heritage.

Актуальність теми дослідження. Поняття «документальна спадщина» останнім часом широко увійшло в соціальний обіг і використовується у багатьох наукових дослідженнях. Аналіз публікацій показав, що, хоча питання дефініції ґрунтовно не розглядалося в спеціальній літературі, як правило, в цих працях під зазначеним терміном мається на увазі широке коло архівних документів та друкованої продукції, яке характеризує історію людства, народів, особистісного контенту та може бути зіставлене з культурною спадщиною. Поняття «документ» має широкий контекст в сучасному документознавстві, архівознавстві, бібліографознавстві, охоплює документи різних видів, форм, способів відтворення, що продукуються суспільством. Однак практика використання цього терміна в архівній та бібліотечній практиці значно відрізняється одна від одної, і в одних випадках він номінується як документальна спадщина, в інших – як книжкова. Отож узагальнене поняття документальної спадщини є до значної міри синкретичним, що вимагає певного пояснення.

На відміну від архівів у бібліотеках зберігається переважно друкована продукція (хоча бібліотеки збирають рукописну та архівну спадщину також), як правило тиражована, що не завжди є еквівалентом або синонімом поняття «культурна спадщина», яку можливо трактувати як у широкому значенні (в контексті загального матеріального розвитку), так і у вузькому (в контексті змісту духовного світу людини та його проявів). У свою чергу з широкого кола документальної спадщини лише певна частина документів може бути віднесена до «культурної спадщини» та до «унікальних документів історико-культурної спадщини». Теоретичний аспект цього питання актуалізується у зв'язку з процесом створення Державного реєстру Національного культурного надбання України, з напрацюванням та накопиченням цифрових ресурсів на документальну спадщину в архівах і бібліотеках, з визначенням кола архівних документів та друкованих видань, що мають бути переведені в цифрову копію як пам'ятка з метою охорони та для організації доступу до інформації.

Історіографія. Хоча міжнародне співтовариство та українські дослідники-правознавці

зверталися до історії трактування понять «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурна пам'ятка» (зокрема В. Акуленко, В. Максимов, О. Мельничук, С. Кот, Т. Каткова, О. Котис, Ю. Шемшученко та інші) і вивчали розвиток міжнародного правового аспекту понять, вони переважно розглядали поняття «культурні цінності» в аспекті проблеми реституції переміщених культурних цінностей у міжнародному та українському законодавстві і доводили підпорядкованість терміна «культурні цінності» термінові «культурна спадщина». Основний список таких досліджень станом на 2015 р. представлений у монографії В.І. Акуленка [1, с. 567–599].

Тому аналіз змісту цих понять та їхнє співвідношення з поняттям «документальна спадщина» розглядається на базі як документів ЮНЕСКО, так і концепцій українських учених.

Метою статті є з'ясування поняття «документальна спадщина», а також його частини – «унікальна документальна спадщина» в контексті терміносистеми «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», визначення їхньої спільності та відмінності. **Методологічною основою** статті є термінологічний аналіз понять, що використовуються в різних галузях гуманітарного знання та у професійній діяльності архівів, бібліотек та музеїв.

Процес виокремлення унікальної частини документальних фондів є постійним у роботі архівів та бібліотек, які проводять експертизу цінності фондів та поповнюють списки унікальних документів та книжкових пам'яток. Актуальність цього питання виходить за межі суто академічного обговорення тому, що архівні, бібліотечні та музейні установи як місця людської та національної пам'яті покликані збирати, зберігати та досліджувати документальну спадщину, брати активну участь в інформаційно-комунікаційному процесі залучення її до суспільного та культурного обігу. Останнім часом виникає нова документна реальність – цифрова, яка змінює методологічні аспекти діяльності цих установ у галузі збереження документальної спадщини та доступу до документів та інформації, що вони містять.

Новизна дослідження. Нині у міжнародних угодах, національному законодавстві

і юридичній літературі та культурології застосовуються загальні поняття і відповідні терміни: «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурне надбання», «пам'ятка культури» тощо. Як правило, вони близькі за значенням, нерідко використовуються дослідниками як синонімічні, охоплюють як нерухомі, так і рухомі об'єкти наукової, історичної та художньої цінності. Різниця між цими поняттями, на нашу думку, потребує певного роз'яснення, на що й спрямована ця стаття, з урахуванням поширення терміна «документальна спадщина», який фігурує у професійному спілкуванні, зокрема, архівістів та бібліотекарів. До того ж у міжнародній правовій практиці відсутні спроби визначити поняття «документальна спадщина» в терміносистемі понять «культура», «культурна спадщина» та «культурні цінності», отож в нашій статті вперше пропонується аналіз спільного та відмінного в цих поняттях.

Виклад основного матеріалу. На жаль, попри величезний інтерес культурологів та істориків до визначення поняття «культура» в суспільстві немає однозначного та універсального розуміння цього терміна, і причиною цьому є об'єктивна багатозначність суспільної діяльності. Однак наука та практика вимагають у кожному конкретному випадку окреслювати межі цього поняття.

Підвищення загальної суспільної уваги міжнародних організацій, держав, соціальних груп та вчених до узгодження поняття «культура», його значення в житті людини та національних держав актуалізувалося після катастрофічних наслідків світових воєн та збройних конфліктів ХХ ст. Певною мірою це пов'язане з практичною потребою у з'ясуванні та узагальненні поняття «культурні цінності» у зв'язку із знищенням культурних пам'яток та відвертою грабіжницькою діяльністю та переміщення культурних об'єктів з окупованих країн до інших держав. Зміна власника поставила питання про правові аспекти та законність переміщень, компенсації за втрати і механізм повернення культурних об'єктів власникові (державі положення або приватним особам) та про розробку принципів міжнародних правових норм, а відповідно і про визначення поняття культурних ціннос-

тей як об'єкта правової дії та такого поняття, що має бути прийнятим міжнародним співтовариством.

Розбіжність між підходами різних держав визначила роль у цьому процесі міжнародних організацій, передусім ООН та створеної під її егідою ЮНЕСКО, покликаних розвивати та охороняти науку, культуру, освіту, налагоджувати культурні (в широкому значенні цього слова) зв'язки між країнами та континентами. Однією із центральних сфер діяльності ЮНЕСКО стало привнесення в суспільну свідомість великого значення культури і освіти не лише для прогресу людства взагалі та держав і народів зокрема, а й для розвитку взаєморозуміння між людьми і зближення народів. Цей процес має позитивний зміст і попереджає загрози ескалації конфліктів [2].

Архіви, бібліотеки та музеї стали базовими суспільними інституціями ЮНЕСКО, в архівній, бібліотечній та музейній галузях були створені міжнародні організації, що беруть безпосередню участь у розробці всіх основоположних документів ЮНЕСКО. Ідеться про Міжнародну раду архівів (МРА), Міжнародну федерацію бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА), Міжнародну раду музеїв (МРМ).

Процес уточнення розуміння та розробки змісту поняття «культура» розвивався впродовж усього існування ЮНЕСКО. Найважливішою з огляду на нашу проблематику слід визнати Всесвітню конференцію в Мехіко 26 липня – 6 серпня 1982 р., що була присвячена політиці в сфері культури. На ній визначили основні складові поняття «культура» та політики в цій сфері, що ставила за мету ефективний внесок у справу зближення народів і досягнення взаєморозуміння між людьми через розвиток культури і культурної діяльності. Розуміння культури в декларації запропоноване широке, розкрито її складові частини з урахуванням різних загальних та спеціальних підходів до визначення. Культура розглядалася як сукупність яскраво виражених рис, духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, які характеризують суспільство або соціальну групу. Вважалося, що культура охоплює крім мистецтва й літератури спосіб життя, основні права людини, системи цінностей, традиції та віри. Крім того, визнавалося, що культура – це

здатність людини мислити, аналізувати себе і своє оточення. Саме культура, за твердженням Декларації, «перетворює людей на гуманних, розумних, критично мислячих істот із моральними зобов'язаннями, які пізнають себе, усвідомлюють себе як незавершений продукт природи, критично осмислюють свої досягнення, невтомно шукають новий сенс існування і творять те, що відображає їхню сутність» [3].

Декларація звертала увагу на необхідність охорони «культурної самобутності як неповторних і незамінних цінностей, оскільки саме через свої традиції та форми вираження всякий народ заявляє про себе всьому світові». Усі культури становлять єдине ціле в спільній спадщині людини, тому культурна політика має охороняти, розвивати і збагачувати самобутність і культурну спадщину кожного народу, забезпечувати повну повагу культурних меншостей та інших культур світу. У Декларації знайшли місце й такі розділи, як: культурний аспект розвитку; культура і демократія; мистецька та інтелектуальна творчість і мистецьке виховання; відносини культури з освітою, наукою та засобами комунікації; планування, адміністрація й фінансування діяльності у сфері культури; міжнародне культурне співробітництво; завдання та роль ЮНЕСКО.

До Декларації включено окремий розділ «Культурна спадщина», в якому роз'яснюється її зміст як творчості, що відбиває особливості мистецтва народу і включає твори його художників, архітекторів, музикантів, письменників, учених, доробок майстрів народної творчості та всю сукупність цінностей, які становлять сенс існування людини. Вона охоплює як матеріальні, так і нематеріальні витвори, які виражають творчість народу, його мову, звичаї, вірування; до культурної спадщини належать також історичні місця й пам'ятки, література, твори мистецтва, архіви та бібліотеки.

Отже, Декларація констатувала, що культурна спадщина є фундаментальним поняттям культури народу, яка вимагає охорони з боку держави та міжнародного співтовариства.

Вона становить матеріальні та духовні цінності, що складають основу національно-культурної індивідуальності кожного народу та охороняються законами і нормативними актами держави, відображають культурні здо-

бутки, які передаються в спадок – з покоління до покоління. Ці нормативні акти регулюють суспільні відносини в сфері культури як в цілому, так щодо конкретних видів і форм культурної спадщини, що зберігається в бібліотеках, архівах, музеях.

Поняття «культурні цінності» у правовому аспекті впроваджується в міжнародну теорію та практику починаючи з 50-х років, коли виникла необхідність такого визначення після Другої світової війни і стосувалася питань переміщення культурних цінностей і відповідно змін форми власності. Тому в деяких документах поняття культурних цінностей англійською мовою звучить як культурна власність (cultural property).

Питання міжнародного права в реституційних процесах щодо культурних цінностей та культурної спадщини, аналіз цих понять глибоко вивчалися провідними вченими, які детально розглядали специфіку міжнародного права, понятійний апарат і термінологічні колізії в українському праві щодо таких понять, як «пам'ятка», «пам'ятка історії та культури», «культурна спадщина», «культурна цінність» і міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної спадщини.

Наукова література з питання історії поняття «культурні цінності» широко представлена в останній монографії В.І. Акуленка, де автор на базі узагальнення попередніх досліджень показує розвиток проблеми та засоби її вирішення, залучає широку джерельну базу та історіографію – як українську, так і зарубіжну [4], розглядає концептуальні засади і поняття «культурні цінності», «культурна спадщина», «пам'ятка культури» тощо.

Узагальнення генези та змісту поняття культурних цінностей у контексті його охорони та права власності разом із існуванням поняття культурної спадщини належить В.І. Акуленку, який вважає, що галузь охорони культурних цінностей у міжнародному праві ще перебуває у процесі розвитку, зокрема й понятійного апарата. У згаданому дослідженні подано історико-правовий нарис розвитку і становлення міжнародних норм охорони культурних цінностей, визначено поняття міжнародного права охорони культурних цінностей і його місце в системі

міжнародного права. Значна увага приділена всесвітній культурній та природній спадщині як визначальній категорії міжнародного права охорони культурних цінностей, а також міжнародній інституційній системі в цій сфері.

У дослідженні знайшли своє висвітлення питання співробітництва європейських держав, захисту культурних цінностей у період воєн і збройних конфліктів, систематизації міжнародно-правових актів, формування і подальшого розвитку міжнародно-правової позиції України, а також імплементації міжнародно-правових норм у внутрішній правопорядок тощо [5].

В. І. Акуленко визнає, що єдиного універсального визначення понять «культурні цінності» та «культурна спадщина» немає, є кілька їхніх визначень, які вживаються відповідно до конкретних міжнародно-правових документів, зокрема в Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) та Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [6]. Акуленко вважає, що в міжнародному праві ці поняття використовуються як синоніми і коректнішим є посилання на поняття «культурні цінності» як більш чітке у правовому аспекті. Про це саме останнім часом пише й дослідниця О. Котис. Вона стверджує, що в контексті міжнародно-правового захисту надбань людства більш вірним є застосування категорії «культурні цінності», оскільки культурна спадщина є невід'ємною часткою цього поняття [7].

На Гаазькій конференції в квітні-травні 1954 р., де було ухвалено Конвенцію ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, культурними цінностями (cultural property) визнані об'єкти культурної спадщини та конкретизуються види пам'яток як культурні цінності:

– рухомі чи нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, *рукописи, книги, інші предмети*

художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій зазначених цінностей (курсиви наш – О.Р.);

– будівлі, головним і справжнім призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей (зокрема музеї, великі бібліотеки, сховища архівів), а також укриття, призначені для збереження культурних цінностей на випадок збройних конфліктів;

– центри, в яких є значна кількість зазначених культурних цінностей («центри зосередження культурних цінностей») [8].

З того часу уточнення та розвиток поняття та складу культурних цінностей розглядалися на наступних конференціях, організованих ЮНЕСКО, зокрема в Рекомендації ЮНЕСКО 1964 р., Рекомендації 1968 р., в Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972), де розширюються межі поняття «культура» і до її складу включає й природну спадщину [9].

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970), пропонує для своїх цілей визначення поняття «культурні цінності» як «цінності релігійного чи світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії, літератури, мистецтва і науки» (Ст.1). Крім загального визначення культурних цінностей, Конвенція 1970 р. встановлює також категорії таких цінностей, які визнаються культурною спадщиною кожної держави. Надалі до змісту культурної спадщини включається й нематеріальна культурна спадщина, що зафіксовано в Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), тощо.

Україна офіційно приєдналася до цих конвенцій та підкріпила їх низкою національних правових актів, що регулюють сферу культурних цінностей. Визначення та класифікація культурних цінностей подана в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», підписаному 21 вересня 1999 р. і спрямованому на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України в сфері культури [10].

У ньому зазначено, що *культурними цінностями* є об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають «художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України», а також подається їхній перелік:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фотодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти;

- різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології;

- родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів;

- колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різнорідні предмети, які незалежно від культурної цінності кожного з них зібрані разом ста-

новлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність.

Закон України «Про культуру», ухвалений 14 грудня 2010 р. (із подальшими змінами), подає визначення терміна культура, як «сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» (Ст.1). У Законі, як бачимо, культурна спадщина і культурні цінності виокремлені як окремі категорії. Крім того, в ньому використовується поняття «національне культурне надбання – сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України» [11].

Очевидно, таке розділення пов'язане з тим, що на відміну від міжнародного законодавства, для національного законодавства важливим є окреме розуміння культурної спадщини як національного надбання, культурного спадку всього попереднього розвитку народу, що *є сукупністю неповторних і незамінних культурних цінностей для конкретного народу та нації*. Світова спадщина концентрує увагу на загальних успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктах матеріальної і духовної культури.

Таке розділення стосується і того, що категорія «культурні цінності» є безумовно ширшою за своїм змістом, ніж поняття «культурна спадщина», тому що поняття «культурні цінності» охоплює своїм змістом минувшину та сучасність – як визнані часом культурні здобутки минулих поколінь, так і факти сучасної культури, що не підпадають під поняття спадщини, але визнані як цінні для сучасної культури.

Власне, цей зміст поняття «культурна спадщина» закладений в основу міжнародних проектів «Пам'ять світу», «Європеана», «Золота колекція Євразії» та національних проектів збереження цифрової культурної спадщини, що об'єднували як матеріальні, так і духовні джерела пам'яті, як нерухомі, так і рухомі пам'ятки (на відміну від поняття рухомих пам'яток в

«культурних цінностях», що могли змінювати форми власності). Реституційні процеси залишаються тут поза увагою [12].

Останнім часом це поняття поширилося на носіїв нематеріальної культурної спадщини, яка охоплює фольклор і традиції усної творчості, включаючи мови, видовища, ритуали, свята, звичаї тощо. Документальна фіксація цих явищ культурної спадщини (документування усної історії, документи фото-, відео- та медіатехнологій) дає змогу об'єднати матеріальну та нематеріальну культурну спадщину в єдину систему цифрових ресурсів.

У міжнародних документах немає поняття «документальна спадщина». Як ми вже згадували, під документальною спадщиною ми розуміємо «задокументовану історію людства в усіх соціальних сферах», а не лише культурну спадщину, яка є національним культурним здобутком народів та держав.

Отже поняття «документальна спадщина» є ширшим за вузький зміст поняття «культурна спадщина», а спільна сфера дії цих понять розповсюджується тільки на документальну культурну спадщину, пов'язану із сферою культури. Іноді історики використовують поняття «історико-культурна спадщина» для поєднання історичного (в тому числі й історико-економічного і політичного) та суто культурного значення документальної спадщини, пов'язаної із творчістю в сфері мистецтва.

Паралельно звернуто увагу, що архіви та книжкові фонди фігурують всередині поняття «рухомі пам'ятки», які репрезентують унікальні документальні пам'ятки (введення такого терміна пов'язано із наявністю масових джерел в архівах, які можна вважати цінними, але не унікальними документами).

Отже, українське законодавство в питаннях культурних цінностей і культурної спадщини спирається на розроблені документи міжнародного права та оголошені на міжнародних форумах принципи.

З нашої точки зору, поняття «культурні цінності» і «культурна спадщина» у багатьох випадках можна розглядати і застосовувати як еквіваленти, проте в правовому контексті «культурні цінності» не є цілковитим відповідником поняттю «культурна спадщина». З іншого боку культурна спадщина є органіч-

ною часткою культурних цінностей, що дає змогу поширити на це поняття і терміни міжнародних правових документів та принципи, але не усі культурні цінності мають статус культурної спадщини.

Поняття «культурна спадщина» має яскравий аспект успадкування і авторитетної оцінки культурної цінності і стосується не смаків поколінь, а контексту духовної цінності, що передаються з покоління до покоління. Поняття «культурні цінності» для національного менталітету, хоча і пов'язані з поняттям культурної спадщини, за допомогою встановлення його фактичних і правових зв'язків з ним, водночас включають і культурні твори і явища, що перебувають у сучасному культурному процесі. Крім того, поняття «культурні цінності» мають яскраво виражений оціночно-правовий аспект у зв'язку із зміною власників та її законності.

Для національних держав актуальним є визначення культурної національної спадщини, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і є національним надбанням.

Серед цього розмаїття складу культурних цінностей виокремлюються **документальна культурна спадщина**, яка представлена в законі як «старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції, а також манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції». Цей перелік, безумовно, не охоплює усієї різноманітності документів і може бути критикованим, оскільки до поняття старовинні книги входять і інкунабули, і стародруки, й інші видання пізнішого часу. Поняття «інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність» є дуже абстрактним і залишає можливість визначити їхній склад шляхом наукової експертизи цінності, що проводиться в бібліотеках.

Меморіальні фонди архівів, бібліотек та музеїв законодавчо закріплені в Національний архівний фонд України, Бібліотечний фонд України та Музейний фонд України. Культурна спадщини фіксується в «Державному реєстрі національного культурного надбання». Низка наукових колекцій (архівних, бібліотеч-

них та музейних фондів, спеціальних колекцій наукових установ в галузі науки і техніки, а також фонд Державного архіву друку Книжкової палати внесені до «Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання».

Як стверджують культурологи та історики, бібліотеки, архіви, музеї є основними державними інституціями, створеними задля кумуляції, збереження та залучення до соціального розвитку духовної спадщини людства та національної пам'яті народу, що склалися історично та забезпечують спадкоємність культурних традицій та національного контексту державотворчого процесу. Отже, історична документальна спадщина зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і складається з різних видів та форм документів – як архівних, так і бібліотечних (друкованих), однак поки ще методологічно ці види документів розглядаються як окремі.

Крім суто меморіальної функції ці документальні ресурси виконують функції об'єктивної джерельної бази культурологічних та історичних досліджень, які дозволяють вивчати історичні процеси та внесок особистостей в розвиток людства і національних держав. Джерела пам'яті активно використовуються також і в освітньому процесі, у створенні умов для сучасного розвитку культури [13].

Цим забезпечується безперервність процесу спадкоємності духовної культури, посередницька кумулятивна та інформаційно-комунікаційна функція архівів, бібліотек і музеїв, пов'язана із засвоєнням знання та духовності, що міститься в пам'ятках писемної культури та в книжковій спадщині.

Виникнення терміна «документальна пам'ятка» також пов'язане з поняттями особливо цінних документів та виокремленням унікальних документальних пам'яток для Державного реєстру національного культурного надбання України, де існують окремі частини книжкових пам'яток та унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України. Архівна нормативна система демонструє появу в законодавстві України поняття «унікальні документальні пам'ятки» як частини документальної спадщини і оперує поняттям «історико-культурна цінність». Цього

потребує й наявність масових джерел в фондах архівів та тиражованих видань у бібліотеках.

Унікальний документ розглядається як єдиний у своєму роді серед особливо цінних документів, отож можна дійти висновку, що він містить виняткову інформацію про особливо важливі події, явища та факти з усіх сфер життя держави, суспільства чи окремих видатних осіб. Він має важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу, визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину, не має собі подібних і щодо юридичної сили, автографічності та зовнішніх ознак, не може бути відновлений у разі непоправного пошкодження або втрати.

Важливим для актуалізованої нами проблеми є наказ Державного комітету архівів «Про затвердження Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних від 19.02.2008» [14].

Критерії експертизи цінності унікальних документів безумовно враховують їх загальнокультурну цінність як частини культурної спадщини, яка реалізує синтез матеріального і духовного. Документ виступає як матеріальний факт, створений у своєму історичному середовищі, і як історичне, інтелектуальне або духовне джерело історії та культури в залежності від його інформаційного потенціалу. Водночас важливим є той факт, що документальна спадщина – це предмет зберігання переважно в архівах, бібліотеках (частково в музеях) і складається як з унікальних, так і з масових джерел політичної історії, економічної, інтелектуальної та духовної сфер суспільства. Це розрізняє його зміст від творчої складової культурних пам'яток.

Цифрові технології відкривають перспективи для розвитку цифрової спадщини, де об'єднуються усі види пам'яток та цінних джерел історії в цифровому ресурсі, узаконеному ЮНЕСКО 2003 р. Хартія «Про збереженість та охорону світової цифрової спадщини людства – книжок, творів мистецтва і пам'яток історичного та наукового значення» закріплює на законодавчому рівні новий вид спадщини – цифрову спадщину, визначає її місце у культурній спадщині та використання в культурній, науковій, виховній, освітній та

інших сферах соціальної діяльності, забезпечує вільний доступ до знання і світових та національних культурних цінностей.

Висновки. Аналіз документів показав, що такі терміни, як «культурні цінності» і «культурна спадщина» в рамках міжнародного права на етапі сучасного його розвитку фактично не розмежовані та використовуються як синоніми, хоча перевага віддається поняттю «культурні цінності», яке є ширшим за поняття спадщини і включає сучасні культурні твори.

Разом з тим практика національних законодавств, хоч також використовує поняття «культурні цінності» у внутрішній діяльності, передбачає оперувати поняттям «культурна спадщина», оскільки вона як частка культурних цінностей, є національним надбанням, передається з покоління в покоління у спадок і є стабілізуючим фактором суспільної свідомості та національного менталітету, зокрема в галузі національної культурної спадщини.

Поняття «документальна спадщина», хоча й охоплює весь спектр існування суспільства в документах, водночас не є тотожним поняттям «культурні цінності», «культурна спадщина», «пам'ятка культури». Воно тісно пов'язане з останніми і є також здобутком народів та націй, що відображає розвиток матеріальної та духовної культури і має історичне, художнє, наукове чи інше значення.

Хоча в системі культурної спадщини документальна спадщина розглядається як спільна для архівних документів та друкованих видань (видання розглядається також як документ), практика виокремлення та реєстрації їх як пам'яток культури, цілком зрозуміло, відрізняється. Історики-архівісти віддають перевагу поняттю «історико-культурні цінності», оскільки розглядають документи не лише як документальні пам'ятки, але й як історичні джерела з історії розвитку людства, виходять із фактора розподілу суспільства на економічну, політичну та культурну сфери, які значно ширші за поняття культури як сфери суспільства.

Отже, слід вважати найбільш широким поняття «культурні цінності», до кола якого

входить й «культурна спадщина», однак вони розрізняються за змістом. Поняття «документальна спадщина» може бути зіставлене лише з широкими поняттями «культура» і «культурні цінності», однак на практиці воно лише частково збігається з поняттям «культурна спадщина», оскільки відображає історичний розвиток суспільства, де історичний підхід відводить культурі роль лише певної сфери суспільства. У таких випадках перевага віддається поняттю «документальна культурна спадщина», яка, на нашу думку, також є лише частиною загальної документальної спадщини, культурних цінностей та культурної спадщини. Вона відображає розвиток культурної сфери суспільства в її духовній та мистецькій творчій складовій, яка є проявом як загальних тенденцій культури, так і унікальних здібностей особистості. За змістом вона є вужчою від понять «документальна спадщина», «культурна спадщина», «культурні цінності» і пов'язана з унікальністю змісту культурного факту або матеріальної форми документа. Специфічною особливістю документа є те, що він – це форма представлення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, що в ньому задокументована.

За своїм змістом поняття «документальна спадщина» коректніше використовувати для документів архівної галузі, що є історичною традицією. Архівні документи виокремлюються в загальній системі документальної спадщини і відрізняються від бібліотечних походженням та видовими особливостями. Тому у практиці діяльності архівів і бібліотек та Державному реєстрі впроваджується термін «документальна пам'ятка», в бібліотеках – «книжкова пам'ятка» (де категоріальне поняття «книга» охоплює всю друковану продукцію).

Ця стаття не охоплює всієї складності терміносистеми культурних цінностей та культурної спадщини, що витікає із складності загальних визначень поняття культури, однак вона, на нашу думку, окреслює дану проблематику, яка має перспективу подальшого розвитку.

Список використаних джерел

1. Акуленко В.І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. – К., ТОВ. ВО «Юстиніан», 2013.– 616 с. С. 567–599.
2. Акуленко В.І. Вказ. праця; Максимов В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО. – К., 1997; Мельничук О.І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. – К., 2008; Каткова Т.Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні. – Х., 2008.
3. Всесвітня конференція в Мехіко з політики у сфері культури 26 липня – 6 серпня 1982 р. // ЮНЕСКО. Культура. – № 3. – 1984. – С. 75–84; http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_730
4. Акуленко В.І. Вказ. праця. – С. 567–599.
5. Там само. – С.10–11.
6. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / за ред. Ю.С. Шемшученка та В.І. Акуленка. – К., 1997. – Кн. 2.– С. 85, 119.
7. Котис О. Застосування понять «культурні цінності» та «культурна спадщина» у міжнародному праві та праві Європейського союзу // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. –2012. – Вип. 31.– С. 189–197.
8. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия : сборник. – М., 1990. – С. 11.
9. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. – К., 2002.
10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 р., № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 48. – Ст. 405.
11. Закон України «Про культуру» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 168.
12. Cultural Heritage: Digitisation, Online Accessibility and Digital Preservation: Implementation of Commission Recommendation on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material and Digital Preservation. Progress Report 2013–2015. Working document. 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-27/2013-2015_progress_report_9-06-2016_16531.pdf
13. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки та музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України // Бібл. вісник. – 2017. – № 1.– С. 3–10.
14. Наказ Державного комітету архівів «Про затвердження Методики віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних від 19.02.2008»: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0202-08

References

1. Akulenko, V. I. (2013). International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. (pp. 567–599). Kyiv: Yustynian [in Ukrainian].
2. Akulenko, V. I. (2013). International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph]. Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian]; Maksymov, V. (1997). *Pravova okhorona kulturnykh tsinnostei u Konventsiiakh YuNESKO* [Legal defence of cultural values in the UNESCO Conventions]. Kyiv. [In Ukrainian]; Melnychuk, O. I. (2008). *Mizhnarodno-pravovyi status vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny* [International legal status of world cultural and natural heritage]. Kyiv. [In Ukrainian]; Katkova, T. H. (2008). *Pravova okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini* [Legal defence of cultural heritage in Ukraine]. Kharkiv. [In Ukrainian].
3. Vsesvitnia konferentsiia v Mekhiko z polityky u sferi kultury 26 lypnia – 6 serpnia 1982 r. [International conference in Mexico on politics in the area of culture, July 26 – August 6]. (1984). In *YuNESKO. Kultura* [UNESCO. Culture], No. 3, pp. 75–84. [In Ukrainian]; http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
4. Akulenko, V. I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnostei ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy. Monohrafiia* [International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph] (pp. 567–599). Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian].
5. Akulenko, V. I. (2013). *Mizhnarodne pravo okhorony kulturnykh tsinnostei ta yoho implementatsiia u vnutrishnomu pravi Ukrainy. Monohrafiia* [International law on cultural values defence and its implementation in the internal law of Ukraine. Monograph] (pp. 10–11). Kyiv: Yustynian. [In Ukrainian].
6. Shemshuchenko, Yu. S., Akulenko, V. I. (Eds.). (1997). *Pravova okhorona kulturnykh tsinnostei. Ukraina v mizhnarodno-pravovykh vidnosynakh* [Legal defence of cultural values. Ukraine in international legal relations] (book 2, pp. 85, 119). Kyiv. [In Ukrainian].

7. Kotys, O. (2012). Zastosuvannia poniat “kulturni tsinnosti” ta “kulturna spadshchyna” u mizhnarodnomu pravi ta pravi Yevropeiskoho soiuzu [The use of notions “cultural values” and “cultural heritage” in the international law and the law of the European Union]. In *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny* [Lviv University Herald. Foreign Relations Series]. Is. 31, pp. 189–197. Lviv. [In Ukrainian].

8. *Konventcii i rekomendatscii YuNESKO po voprosam okhrany kulturnogo nasledia: sbornik* [Conventions and recommendations of the UNESCO on the issues of cultural heritage defence: collected book] (p. 11). (1990). Moscow. [In Russian].

9. *Kulturna spadshchyna Ukrainy. Pravovi zasady zberezhenia, vidtvorennia ta okhorony kulturno-istorychnoho seredovyshcha: zbirnyk ofitsiinykh dokumentiv* [Cultural heritage of Ukraine. Legal principles for the preservation, reproduction and defence of the cultural-historical environment: Collection of official documents]. (2002). Kyiv. [In Ukrainian].

10. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 r., № 1068-XIV [On exportation, importation and return of cultural values: Law of Ukraine No. 1068-XIV of September 21, 1999]. (1999). In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of Verkhovna Rada of Ukraine], No. 48, p. 405. [In Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy “Pro kulturu” [Law of Ukraine “On Culture”]. (2011). In *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of Verkhovna Rada of Ukraine], No. 24, p. 168. [In Ukrainian].

12. Cultural Heritage: Digitisation, Online Accessibility and Digital Preservation: Implementation of Commission Recommendation on the Digitisation and Online Accessibility of Cultural Material and Digital Preservation. Progress Report 2013–2015. Working document. (2016). Mode of access: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-27/2013-2015_progress_report_9-06-2016_16531.pdf

13. Dubrovina, L., Kyrydon A., Matiash, I. (2017). Arkhivy, biblioteky ta muzei – dzherelna osnova natsionalnoi pamiaty, kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Archives, libraries and museums as a source base of the national memory and cultural heritage of Ukraine]. In *Bibliotechnyi visnyk* [Library Herald], No. 1, pp. 3–10. Kyiv. [In Ukrainian].

14. *Nakaz Derzhavnoho komitetu arkhiviv “Pro zatverdzhennia Metodyky vidnesennia dokumentiv Natsionalnoho arkhivnoho fondu do unikalnykh vid 19.02.2008”* [Order of the State Committee on Archives “On approval of Methodics for attribution of the National archival fund documents as unique of February 19, 2008”]. Mode of access: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0202-08